

بیت الحکمه‌ای دیگر در مدینه العلم دیگر

قال الصادق (ع) «احتفظوا بکتبکم، فانکم سوف تحتاجون الیها»

جلیل رخشانپور

(دانشجوی کارشناسی ارشد، کتابداری دانشگاه آزاد اسلامی)

معرفت، به تدریج در این کشورها به خاموشی گرایید. تا عاقبت کار به جایی رسید که این کشورها که قرن‌ها، پیش‌تازان تمدن مادی و معنوی بودند از کاروان علم و هنر عقب ماندند و دچار رکود و انحطاطی شدند که مدتها به طول انجامید. در این اواخر، تغییرات دیگری روی داد که فصل جدیدی در بستر تاریخ این کشورها گشود و مسلمانان را به تجدید عظمت گذشته و بازگشت به خویشتن خویش امیدوار

کشورهای اسلامی قرن‌ها، مهد تمدن به شمار می‌رفته و انوار علم و آگاهی از ممالک اسلام به تمام دنیا پرتو افکن بوده است. سیادت سیاسی در شرق و غرب و تفوق علم و دانش در آسیا و اروپا و همچنین ثروت و اقتصاد دنیا در دست مسلمین بود.

یک سلسله پیش آمدها و حوادث سیاسی و تغییرات اقتصادی در تاریخ کشورهای اسلامی بوقوع پیوست و نور

ساخت.

دیوار جهل و انحطاط که به دور این ممالک کشیده شده بود تا حدودی در هم ریخته و اندیشه خلاق از دایره تحدید خارج شد. این حوادث هنگامی رخ داد که کاروان علم و تحقیق فاصله زیادی از کشورهای فوق گرفته بود.

برای جبران مافات و رسیدن به کاروان تمدن چاره‌ای به نظر نرسید، مگر استفاده از ابزارها و روشهای تحقیقاتی غرب! در این مدت که مسلمین در گرداب غفلت غوطه ور بودند، غربیان نه فقط در ثروت و تجمل و فنون و صنایع گوناگون که از اسلام و دانشمندان اسلامی ریشه و الهام گرفته بود، پیشرفتهای شایانی نمودند بلکه در علوم و معارف خود ما نیز از ما جلو افتادند و در این رهگذر، کتب تاریخی و علمی مخصوص ما را نیز بردند و زینت بخش کتابخانه‌های معتبر خود قرار دادند و استفاده نمودند؛ و ما را به کلی از گذشته خود و علوم و فنون و سیادت و عظمتی که داشتیم بیخبر گذاشتند و همه جا آثار دانشمندان گذشته و حال خودشان که بیشتر پایه و اساس معلومات خود را از کتب اسلامی و افکار صاحب نظران اسلام اخذ کرده بودند، به صورت امروزین و به مقتضای وقت و زمان درآوردند و به رخ جهانیان کشیدند. علاوه بر اینکه ما را به هیچ می شمارند، گذشته ما را نیز که ممکن است در ما غروری ایجاد کند، بسیار مبهم و مشوش نشان می دهند تا چیزی از آن مفهوم نباشد. در این برهه از زمان، نقش آفرینی اندیشمندان اسلامی، جهت احیای مجدد ارزشها و مفاخر اسلامی بیش از پیش مشهود گردید و در این راستا و جهت نیل به این هدف مقدس بود که بزرگانی چون سید محمد قطب^۱، شهید مطهری و معلم شهید دکتر شریعتی دست به قلم بردند و هویت واقعی و انسانی مسلمین را به مسلمین و جهانیان دگرباره شناساندند.

قدر مسلم این است یکی از نشانه های بارز فرهنگ و تمدن و پیشرفت مادی و معنوی در جوامع، تأسیس کتابخانه است. شواهد تاریخی مؤید این مطلب هستند که تمدن و فرهنگ اسلامی به هر دیاری که رخنه کرد پس از گذشت اندک زمانی کتابخانه ای معظم در آن دیار تأسیس یافت. در طول تاریخ اسلام دو واژه کتابخانه و مسجد همیشه با هم بودند و اغلب متفکرین اسلامی جهان متفق القول اند که رشد کتابخانه در اسلام از مساجد شروع شده و این دو مکان مقدس عبادی

و فرهنگی ارتباط تنگاتنگی با هم داشته اند. کتابخانه های مساجد از اولین کتابخانه هایی بودند که مسلمین در بلاد اسلامی تأسیس نمودند و این برای مسلمین رسمی بود که نسخه هایی از کتاب آسمانی قرآن و کتب تفسیر و حدیث و غیره را که توسط طلاب و پژوهشگران اسلامی تهیه و نوشته می شد، در مساجد نگهداری می کردند تا مورد مطالعه و بهره‌وری سایرین قرار گیرند. در سایه توجهات و علاقه و حمایت حکمرانان و خلفا از این دو مکان مقدس، مساجدی معتبر با کتابخانه های بزرگ فعالیت تبلیغی و فرهنگی خود را آغاز نمودند، مساجدی همچون مسجدالحرام در مکه مکرمه، مسجد النبی در مدینه منوره، مسجدالاقصی در اورشلیم، الزهرا در قاهره و مسجد اموی در دمشق، نمونه های بارزی از این قبیل مساجد هستند. بتدریج این مساجد به مراکز علمی و ادبی مهم جهان تبدیل شدند که طلاب و پژوهشگران را از اطراف و اکناف عالم به سوی خود جلب می کردند، و در این چنین مراکزی اندیشمندانی چون: جابرین حیان (متوفی ۲۰۰ هـ ق) محمد زکریای رازی (متوفی ۳۱۱ هـ ق)، ابن رشد (از اعظام فلاسفه اسلامی اواخر قرن ششم هجری) و ابن مسکویه (فیلسوف و طبیب و کتابدار قرن پنجم هجری) تربیت شدند که در رشد و توسعه فرهنگ غنی اسلام کوششهای بسزایی نمودند. از مراکز علمی معتبر جهان اسلام دو مرکز دارالحکمه در قاهره و بیت الحکمه بغداد، از اشتهازیادی برخوردار بودند که برای آگاهی علاقه مندان به طور موزج به آنها اشاره می شود.

دارالحکمه

مؤسسه‌ای علمی در قاهره بوده، که به امر حاکم خلیفه فاطمی مصر ظاهراً^۲ به قصد تعلیم و ترویج مبادی اسماعیلیه که از آن به حکمت تعبیر می شد در گوشه غربی قصر وی تأسیس گردید (۳۹۵ هـ ق.) و غیر از اشمال بر محله هایی مخصوص تجمع علمای فنون و علوم مختلف و مجالس مناظره، شامل کتابخانه و قرائت خانه نیز بود و داعی الدعاء مصر بر تمام آن نظارت داشت. در دارالحکمه غالباً هفته ای دو بار علمای مختلف جمع می آمدند و به بحث و مناظره می پرداختند. کتابخانه دارالحکمه تدریجاً وسعت یافت، چنانکه چهل سال بعد از تأسیس، تعداد کتب نجوم و معماری و فلسفه آن به

۶۵۰۰ جلد رسید. دارالحکمه در عهد خلافت مستنصر غارت شد و در زمان الافضل وزیر به کلی بسته شد. هر چند در سال ۵۱۷ هـ.ق. مجدداً در محل دیگر و در گوشه جنوبی قصر خلیفه دایر گشت، باز با انقراض خلافت فاطمی (۵۶۷ هـ.ق.) بسته شد و صلاح الدین ایوبی ذخایر و کتب آن را فروخت.

بیت الحکمه

مؤسسه علمی معروفی بود که مأمون خلیفه (۲۱۸-۱۹۸ هـ.ق) به تقلید از دارالعلم قدیم جندیشاپور، در بغداد تأسیس کرد و فعالیت عمده آن ترجمه آثار علمی و فلسفی یونانی الاصل بود. عده‌ای از مترجمین عالیمقام و نیز کاتبان و صحافان در آنجا کار می‌کردند. از مؤسسات وابسته به بیت الحکمه، رصدخانه‌های در بغداد و دمشق بود که منجمین اسلامی در آنجا به رصد کواکب و فراهم کردن زیجه‌ها اشتغال داشتند و بیت الحکمه با روی کار آمدن حکومت ارتجاعی متوکل خلیفه از بین رفت، ولی تأثیر آن در رابطه با علوم و معارف در تاریخ اسلامی از حساب بیرون است.

بعد از گذشت دوازده قرن از تأسیس کتابخانه بیت الحکمه، دولت‌مردان کشور اسلامی پاکستان^۲ تأسیس کتابخانه بیت الحکمه دیگر را در شهر کراچی در برنامه کار خود قرار دادند. در این کشور، طبق آمار کتاب

"The World of Learning, 1993"

در حدود پنجاه کتابخانه قابل ذکر و متعبر وجود دارد که از این تعداد، بیست کتابخانه جزو کتابخانه های دانشگاهی و بقیه کتابخانه های تخصصی و عمومی است.

از بیست کتابخانه دانشگاهی، کتابخانه بیت الحکمه دانشگاه همدرد

BAIT AL- HIKMAT (Hamdard University Library)

یکی از کتابخانه های باشکوه کشور پاکستان است که علاقه‌مندان به مراکز علمی و فرهنگی خصوصاً مراکز اسلامی را به سوی خود فرامی خواند.

بنای تازه تأسیس کتابخانه بیت الحکمه در بیست و هفت کیلومتری شهر کراچی پاکستان واقع است که تداعی‌کننده خاطره اولین کتابخانه بیت الحکمه جهان اسلام است که در سال ۱۹۸ هـ ق توسط خلیفه ابوجعفر المنصور در بغداد تأسیس شد.

بیت الحکمه جدید در تاریخ یازده دسامبر ۱۹۸۹ توسط رئیس جمهور پاکستان افتتاح شد. بنای کتابخانه درست در زمینی احداث شده که ژنرال و فرمانده جوان و مسلمان، محمد بن قاسم، در سال ۹۲-۹۳ هـ.ق. در آنجا قدم به خاک گذاشت. بیت الحکمه به‌نامی از مؤسسه همدرد پاکستان است که قرار است بتدریج به مدینه‌العلم (شهر علمی) تبدیل شود که توسط حکیم محمد سعید (محقق و پژوهشگر شهیر پاکستانی) طراحی شده است.

بیت الحکمه جدید یکی از مجهزترین کتابخانه های پاکستان است که در موضوعات پزشکی، علوم، تاریخ هند و پاکستان، و مطالعات اسلامی فعالیت دارد.

زمین تخصیص یافته به این کتابخانه با در نظر گرفتن طرح گسترش آتی حدود ده جریب^۱ است و برای ارائه سرویس بهتر نیم طبقات اولیه ساختمان ۵۰۰۰۰ متر مربع مساحت دارد. این بنا دارای ۲۴۹ ستون و در وسط سقف مینیاتوری از باغ با یک فواره نقش بسته است. مخازن برای نگهداری ۳ ملیون جلد کتاب طراحی شده و دارای یک تالار سخنرانی با تجهیزات مربوط به ۳۰۰ نفر و مجهز به سیستم ترجمه به پنج زبان زنده دنیا به طور همزمان و تجهیزات فیلم و اسلاید است. و آخرین امکانات و تکنولوژی اطلاعاتی نظیر تهیه میکروفیلم و میکرو فیش و کپی برداری و سیستم کامپیوتری و تلکس و تل فاکس فراهم است.

برای ملاقات حضوری پژوهشگران با یکدیگر، اطاقهایی وجود دارد و باجه پست و کافه تریا بیست و چهار ساعته باز است.

موجودی فعلی مخازن کتابخانه در حدود ۳۱۰۰۰۰ جلد است که از این تعداد ۱۳۲۴۸۰ جلد به زبان انگلیسی، ۱۰۶۵۶۰ جلد به زبان اردو، ۲۵۹۲۰ جلد به زبان عربی، ۱۷۲۸۰ جلد به زبان فارسی و سایر زبانها، ۶۱۵ جلد کتاب نفیس و ۹۲۹ جلد نسخ خطی، ۱۵۳ جلد ترجمه قرآن کریم به ۴۳ زبان، ۱۴۰۰ عنوان نشریات خارجی (با ۱۶۰۰ جلد شماره گذشته)، ۶۳۰ کاست نوار سمعی و بصری، ۹۸ حلقه میکرو فیلم، بیش از سه ملیون بریده جراید از ۶۰ روزنامه در ۴۳۰ موضوع، ۱۰۰۰۰ فتوکپی و مجموعه بزرگی از تمبر ۱۴۶ کشور مختلف جهان است.

طرحهای آتی کتابخانه عبارتند از:

محل برای سکونت کارکنان
پارک و تفرجگاه
مسجد بزرگ

نشانی:

Bait al- Hikmat
(HamCard University Library)
Muhammad bin Qasim Avenue
Off: Sharae Madinat al Hikmat
Karachi- 74700'Pakistan
Tel:650000;653817;Telex 24529
HAMD PK; Fax:611755

نویسندگان:

۱. مصاحب، غلامحسین، دائرة المعارف فارسی.
۲. التدمیم، محمدین اسحاق، الفهرست، ترجمه و تحقیق محمد رضا نجدد.
۳. سوازه، ژان، مدخل تاریخ شرق اسلامی، ترجمه نوش آفرین انصاری (محقق).
4. The World of Libraring' 1993.
5. Uonesco Statistical Year Book' 1988.

یادداشتها:

۱. سید محمد قطب، از بیدارگران نسل جوان معاصر مصر است که کتب ذیل به دست توانای وی به رشته تحریر درآمده است: شهات حول الاسلام، قبسات من رسول، اسلام و نابسامانیهای روشنفکران، جاهلیت قرن بیستم، روش تربیتی اسلام، و التطور و الثبات فی حیاة البشریه.
۲. اخیراً کتاب و کتابخانه در کشور پاکستان از اهمیت بیشتری برخوردار شده و مسئولان سعی در ریشه کن ساختن بیسوادی در این کشور دارند. طبق آمار یونسکو در سال ۱۹۸۸، میزان بیسوادی در سال ۱۹۷۷ در بین افراد گروه سنی ۱۵ سال به بالا، ۷۶ درصد بوده که در سال ۱۹۸۱ این رقم به ۷۳/۸ درصد کاهش پیدا کرده است.
۳. هر جریب برابر با ۱۰۰۰۰ مترمربع است. فرهنگ معین.

- تأسیس مرکز ترجمه از زبانهای مختلف به اردو؛
- تهیه مجموعه کاملی از نبشته‌های تحقیقات انجام شده در سطح دکترا؛
- تأسیس موزه‌ای جهت نگهداری کتب کمیاب و قدیمی، سکه‌ها و تصاویر؛
- احداث ۶۰ منزل انفرادی برای سکونت موقت پژوهشگران خارجی؛
امروزه بیت الحکمه توسعه و گسترش خدمات خود را شروع کرده و احتمالاً یکی از بزرگترین و منجهزترین کتابخانه‌های پاکستان و جنوب آسیا خواهد بود.
بازدید از این کتابخانه، به تمام پژوهشگران جهان (هنگام اقامت در کراچی) سفارش می‌شود و به طور حتم یکی از بهترین مکانهای مورد علاقه محققین در سرتاسر عالم خواهد بود.

مدینه الحکمه: بیت الحکمه (کتابخانه دانشگاه همدرد) قسمتی از پروژه معظم مدینه الحکمه است که یک شهر مرتب علمی و فرهنگی خواهد بود و مؤسسات ذیل را در خود جای خواهد داد.

- دانشگاه همدرد
- مدرسه همدرد برای ۵۰۰۰ دانش آموز
- پرورشگاهی برای سرپرستی ۲۰۰۰ کودک
- کتابخانه کودک
- شهربازی کودکان
- مرکز برگزاری کنفرانسهای بین المللی
- مرکز علمی - تحقیقاتی
- استادیوم ورزشی
- مرکز آموزش حرفه‌ای
- بیمارستان آموزشی
- مرکزی برای طب سنتی
- دانشکده پزشکی
- اقامتگاه و خوابگاه دانشجویان
- منزلی برای اقامت ۶۰ استاد و پژوهشگر خارجی
- مرکزی برای همکاری با سایر مؤسسات تحقیقاتی بین المللی